

Урош ТАТИЋ*

Историјски институт

Београд

ФРАНЦУСКА И ПОВРАТАК НА ВЛАСТ ДИНАСТИЈЕ ОБРЕНОВИЋА 1859. ГОДИНЕ**

Апстракт: Чланак се бави делатношћу француске дипломатије у Кнежевини Србији у време кључних догађаја који су довели до смене династија на Светоандрејској скупштини крајем 1858. године. Приликом писања, великим делом су коришћени необјављени извори француске провенијенције.

Кључне речи: Илија Гарашанин, Бернар Дезесар, Едуар Гувнел, кнез Александар Карађорђевић, династија Обреновића, Светоандрејска скупштина, Француска, Србија.

Тема повратка на власт династије Обреновића садржана је у бројним историографским јединицама, али француско-српски односи за време овог важног догађаја нису у потпуности расветљени са становишта односа између Француске, Русије и Аустрије, што је и циљ овог рада.¹

* urostatic@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990; В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд–Земун 1925; Љ. Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1957; Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд 1963; Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија 1856–1862*, Београд 2008; Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015.

Крим још увек није био евакуисан, нити је потписан Париски уговор, а Наполеон III (Napoléon III) је већ почео да показује пуно обзира према пораженој Русији која му је узвраћала истом мером.² Убудуће ће питања на Балкану и на Дунаву најчешће бити решавана након постизања пуне сагласности између Париза и Петрограда. Почетком јануара 1857. године француски цар се обратио Александру II (Алекса́ндр II Николаевич) следећим речима: „Као што сам био искрен и одан Енглеској, такав ћу бити и Вашем величанству ако нам током великих догађаја који буду искрсли у Европи интерес наших двеју земаља буде дозволио да се заједно боримо“.³ Усрдан одговор Русије није требало дуго чекати. Крајем септембра два цара су се сусрели у Штутгарту и потврдили да имају истоветна гледишта по европским питањима.⁴ Споразумом с Александром Наполеон је створио предуслове за спровођење свог брижљиво скројеног плана.

За време Кримског рата Француска није престајала да ради на стварању атмосфере за решење најактуелнијег проблема њене спољне политике. Један од њених циљева у овом рату био је да дипломатски изолује Аустрију уочи предстојећег сукоба у Италији. Сузбијање руских тежњи на Истоку, које је постигнуто заједничким напорима западних сила, било је великим делом и у интересу владе у Бечу. Упркос томе, Дунавска монархија је своју неутралност у Кримском рату желела да

² Кримски рат је био највећи европски сукоб у XIX веку. Вођен је од 1853. до 1856. године између Русије с једне и савезничке коалиције коју су чиниле Турска, Француска, Велика Британија и Краљевина Сардинија с друге стране. Повод за рат био је религијски спор Русије и Француске око превласти над светим местима у Палестини, чија је територија припадала Османском царству. Право чувања светих места, Француска је темељила на капитулацијама из 1535. и 1740. године (Љ. П. Ристић, *нав. дело*, 30). У суштини, верски спор је послужио само као изговор руском цару Николају I у покушају да наметне своју доминацију над Турском, чија судбина као да је била препуштена на милост и немилост њему. Рат је окончан Париским мировним уговором од 30. марта 1856. године (*Dictionnaire du Second Empire, sous la direction de Jean Tulard, Paris 1995, 378–382*; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат 1853–1856. Неутралност као независност*, Београд 2004, IX, 17–19).

³ Руског цара Николаја I, који је започео рат са Турском и њеним савезницама, је после смрти 2. октобра 1855. године на престолу наследио син Александар II.

⁴ Аустријски амбасадор у Паризу Хибнер (Alexander Graf von Hübnér) писао је 22. децембра 1856. године министру Буолу: „Русија је добила подршку Француске бацивши јој се у наручје док су њене руке још увек црвене од крви бранилаца Малакова“ (J. C. Allain, P. Guillen, G. H. Soutou, L. Theis, M. Vaïsse, *Histoire de la diplomatie française, II, De 1815 à nos jours, Paris 2005, 106*).

наплати од Француске добијањем гаранција за одржање њених поседа у Италији. Она је италијанско питање такође схватала као главни проблем у односима са званичним Паризом и због тога није желела да се озбиљније ангажује по Источном питању. Стицајем околности, Француска је успела у својим намерама. Опхођење Аустрије за време Кримског рата одредило је умногоме њену судбину. Пружањем дипломатске помоћи западним силама влада у Бечу је окренула против себе Русију, не обезбедивши тиме подршку Велике Британије у каснијим догађајима. Наполеон је на тај начин успешно завршио први део борбе с Аустријом тако што ју је дипломатски изоловао. Приближавајући се Русији у мери у којој су то дозвољавали његови односи с Великом Британијом, цар је допринео да изолованост Дунавске монархије буде још потпунија.⁵

Наполеон је, дакле, већ у септембру 1857. године, приликом састанка с Александром II у Штутгарту имао у виду план за рат против Аустрије. Због својих планова на Апенинском полуострву, влада у Паризу је имала интереса да попусти захтевима Петрограда по питањима Балкана. На састанку у Штутгарту, министри спољних послова, гроф Александар Валевски (le comte Alexandre Florian Joseph Colonna Walewski) и кнез Александар Михаилович Горчаков (Алекса́ндр Миха́йлович Горчако́в), су постигли сагласност о споразумном иступању француских и руских дипломатских представника на Истоку.⁶ Француска и Русија су

⁵ В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд–Земун 1925, 19–21.

⁶ Француски и руски министар су постигли договор о основама споразума које су забележене писмено. Међутим, документ о томе није потписан, а у руским архивима су сачувана три нацрта тог дипломатског акта. Током разговора, Валевски и Горчаков су постигли сагласност о следећем: 1) да ће се два владара договарати о свим питањима од интереса за Европу и да ни Француска ни Русија неће узети учешћа у коалицији упереној против једне од њих; 2) да ће Француска и Русија на Истоку иступати у сагласности и да ће се споразумевати у случају распада Турске; 3) да амбасадорима и конзулима две силе на Истоку одмах буде дато упутство да иступају споразумно и да француски конзули поименце добију налог да се уздржавају од сваке верске пропаганде (F. Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris 1913, 219–222). Француско-руски споразум у Штутгарту из 1857. године треба дефинисати као усмени споразум Наполеона III и Александра II. Гроф Валевски је био задовољан одлуком да не буде потписан никакав акт, јер ће одлука да ништа не буде потписано, да се држе разговора и узајамних уверавања, довести до успостављања међусобног поверења два владара, које се временом може само развијати. Министар је изјавио руском амбасадору у Паризу Кисељеву да одлука да се цареви претходно споразумеју о свим питањима, по њему вреди више од једног уговора (S. Goriaïnow, *Les étapes*

такође одлучиле да онемогуће мешање Дунавске монархије у унутрашња питања Турске.⁷ У складу с тим, влада у Тиљеријама је била спремна да заједно са званичним Петроградом ради на сузбијању аустријског утицаја на Балкану, а нарочито у Србији где је овај утицај био преовлађујући.⁸ Управо ова антиаустријска компонента одређивала је, у ово време, правац француској балканској политици.

Политика Француске према Србији као последица споразума из Штутгарта

Састанак Наполеона III и Александра II био је од изузетног значаја за политику коју ће Француска водити према Кнежевини у периоду од 1857. до 1863. године. У време сусрета двојице владара тадашњи члан Савета Илија Гарашанин се затекао у Паризу. Он није успео да добије подробнија обавештења о француско-руском споразуму, али је наслућивао важност коју ће исти имати за догађаје на Истоку. Гарашанин је, међутим, сазнао да је на састанку у Штутгарту било речи и о Србији. Француски и руски званичници су разматрали могућност да на власт у Кнежевини уместо аустрофилски оријентисаних министара кнеза Александра Карађорђевића буду доведени представници русофилске опозиције у

de l'alliance franco-russe (1853–1861), *Revue de Paris*, t. 1 (1912) 1–28; 529–543, 755–776; 22). Захлађење у односима Париза и Петрограда због пољског устанка 1863. године допринело је прекиду француско-руског споразума. Споразум у Штутгарту умногоме се разликовао од званичног међдржавног савезништва Француске и Русије из 1893/4. године. Париз и Петроград закључили су, најпре, 1891. године, неку врсту консултативног пакта: две државе су се обавезале да заједно размотре шта треба предузети у случају избијања ратне опасности. Силе су затим, у августу 1892, склопиле тајну војну конвенцију, а наредне године договорени су детаљи савеза који је руски цар Александар III ратификовао у децембру. Француска скупштина је то учинила почетком 1894. године. Војном конвенцијом предвиђена је неодложна једновремена мобилизација Русије и Француске у случају мобилизације неке од сила Тројног савеза. У савезнички уговор две силе су унеле клаузулу „да ће савез трајати онолико дуго колико буде трајао Тројни савез“, указујући на тај начин шта је за обе стране био главни мотив за његово закључење (Б. Стојић, *Француска и балкански ратови (1912–1913)*, Београд 2017, 21–22; Ј. В. Тарле, *Историја новог века*, I–II, Београд 1949, II, 257–258).

⁷ F. Charles-Roux, *нав. дело*, 222.

⁸ С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990, 172.

Савету, предвођени Томом Вучићем Перишићем.⁹ Узимајући у обзир правац опште политике владе у Паризу овакав избор се чинио сасвим логичним. Сузбијање аустријског уплива подразумевало је у одређеној мери и поновно успостављање руског утицаја у Србији. Ово за Француску није представљало опасност јер је утицај Русије на Балкану за време Кримског рата знатно опао. Већ у новембру 1856. године, влада у Бечу се жалила званичном Паризу на држање француског конзула у Београду Бернара Дезесара (Louis Gustave Bernard Des Essards).¹⁰ Он је пружао подршку свом колеги, конзулу Михаилу Рафаиловићу Милошевићу (Михаил Рафаилович Милошевич) у поновном успостављању руског утицаја у Кнежевини, који је француска влада донедавно са толико напора сузбијала.¹¹ Начело претходног споразума о спорним питањима између Француске и Русије, успостављено на састанку у Штутгарту, убудуће ће бити примењено и на Србију. Влада у Тиљеријама ће се залагати у корист Кнежевине углавном након што о томе постигне сагласност с Петроградом. Русија је, међутим, због отпора на који би њени предлози наишли код Аустрије и Велике Британије, често препуштала иницијативу званичном Паризу. Стога се понекад чини да је влада у Тиљеријама до 1863. године била највећа заштитница српских интереса. За саму Француску било је важно да као главна поборница начела народности одржи јак утицај у Србији. Због тога је у њеном интересу било сређивање унутрашњег стања и успостављање политичке стабилности у Кнежевини. У исто време, примена начела народности у Србији обезбедила би

⁹ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I–II, (књига прва, од 29 марта 1848 до 31 децембра 1858 године), (књига друга, од 4 јан. 1859 до 29 марта 1874), средιο Ст. Ловчевић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, књ. XXII, Београд 1931; I, 354–355.

¹⁰ Бернар Дезесар (8. VIII 1818 – после 1883) је рођен у Лоријену (Lorient, Morbihan) у Бретањи. Дипломатску каријеру је започео 1848. године као први секретар, а затим отправник послова француског посланства у Хамбургу. Пре именована за генералног конзула у Београду 23. јуна 1855, вршио је исту дужност у Амстердаму и Варшави. После одласка из Београда 1859. године био је генерални конзул у Ливорну, Хавани и Бејруту. Након пензионисања 1868. године, привремено је вршио дужност генералног конзула у Торину и Москви. Именован је 1855. за витеза, а затим, због заслуга у снабдевању француских трупа за време експедиције у Мексику, за официра Легије части 1862. Промовисан је за командора, носиоца трећег степена Легије части, 1866. године (AMAE, Personnel-Dossiers individuels de carrière, première série, 1816–XIXe siècle, No 350 (Louis Gustave Bernard Des Essards)).

¹¹ В. Поповић, *нав. дело*, 105.

Француској наклоност Русије која јој је била неопходна за спровођење њене политике у Италији.¹² У складу с овим идејама водилмама иступали су очи промене династија у Србији 1858. године амбасадор у Цариграду Едуар Тувнел (Edouard Thouvenel) и конзул Бернар Дезесар.¹³ О њиховом држању најбоље сведоче Тувнелове речи упућене српском посланику у турској престоници. Критикујући Правитељство што указује више поштовања аустријском него француском конзулу, амбасадор је изјавио да је жеља владе у Тилеријама „да ничији страни ушпив не продре у Србију, која тако љуби своју унутрашњу слободу“.¹⁴

Иако је после кримске кризе ојачан државноправни положај Србије, положај кнеза Александра Карађорђевића је постао гори него што је био пре тога.¹⁵ Овај чудан парадокс захтева дубљу анализу унутрашњих

¹² Примена начела народности у Србији у то време подразумевала је, у складу са схватањима француске дипломатије, пре свега заштиту стечене унутрашње аутономије Кнежевине од мешања Аустрије и Русије. У крајњој инстанци, потпуна примена овог принципа значила је ослобођење и уједињење српског народа и стварање националне државе. Овај циљ је било могуће остварити путем постепене дезинтеграције Османског царства и стварања националних држава на Балкану на његовим темељима. Применом начела народности на Балкану Француска је желела да спречи поделу Турске између великих сила – Аустрије и Русије. Начело народности уграђено је у начело „Балкан балканским народима“. Прилагођавајући га потребама и могућностима Србије, Илија Гарашанин, министар спољних послова за време друге владавине кнеза Михаила, је синтагму „Балкан балканским народима“, 1844. године унео у *Начертаније*, званични спољнополитички и национални програм Кнежевине.

¹³ Едуар Тувнел (Верден, 1818 – Париз, 1866), француски дипломата, министар спољних послова од 24. јануара 1860. до 15. октобра 1862. Као двадесето-годишњак, објавио је 1839. године у часопису *Revue des Deux Mondes* извештај са дугог путовања кроз Аустрију, Угарску, Румунију и Грчку. Мало потом, 1841, примедбе и размишљања сакупљени у две књиге са овог путовања, отворили су му врата Министарства спољних послова. Каријеру је започео у посланству у Бриселу, а затим је вршио дужност секретара и отправника послова у Атини 1848. Исте године, након проглашења Друге републике, именован је за опуномоћеног министра у Атини, где је постао најближи сарадник грчког краља Отона. У новембру 1850. постао је француски представник у Минхену, а 2. децембра наредне године, после државног удара Луја Бонапарте, је постао директор Политичког одељења Министарства спољних послова. Наполеон III га је именовао за амбасадора у Цариграду 3. маја 1855, а потом 4. јануара 1860. године за министра спољних послова.

¹⁴ С. Јовановић, *нав. дело*, 148.

¹⁵ На Париском конгресу прихваћен је француски предлог да у Србији остане на снази унутрашња организација предвиђена Хатишерифом из 1838. године.

прилика из доба уставобранитељског режима. Чињеница је, међутим, да је Александар управо у то време себе обезвредио у политичком смислу.

На дан његовог рођендана, свечано прослављеног у Београду 10. октобра 1857. године, полицијске власти су откриле заверу против кнеза. Њу су осмислили председник Савета Стефан Стефановић Тенка (отуда Тенкина завера), чланови овог тела Радован Дамјановић, Паун Јанковић, Павле Станишић, председник Касационог суда Цветко Рајовић и Милош Мрцаиловић, близак Томи Вучићу Перишићу. На суђењу је утврђено да је циљ завереника био убиство Александра а да им је новац за организовање злочина дао бивши кнез Милош Обреновић. Суд вароши Београда је 9. новембра донео одлуку да завереници због доказане и признате кривице буду осуђени на смрт. По доношењу пресуде кнез Александар је помиловао заверенике и преиначио казну у доживотно заточење у тешком гвожђу.

Одлуке суда и кнеза Александра оспорила је опозиција у земљи, која се позвала на члан 17 Устава из 1838. године, по коме члан Савета може бити кажњен само уз сагласност Порте. Поступак против завереника је тако добио политичко обележје.¹⁶

За разлику од Тенке који је био русофил, Илија Гарашанин је уживао подршку Француске и тежио ослобођењу Србије и од руског и од аустријског утицаја. Радован Дамјановић и Милош Мрцаиловић, поред председника Савета главни организатори завере, били су највећи Гарашанинови непријатељи. Они су после откривања комплота на сваки начин покушали да окриве великог државника за учешће.¹⁷ На погоршање његовог положаја пред владом и кнезом Александром у великој мери је утицао аустријски конзул Теодор Теја Радосављевић. По речима самог Гарашанина, Радосављевић је жалио што и њега није успео да отера у

Чланом 28 Париског уговора Србија је остала под влашћу султана, али је сачувала ранију „независну народну управу, пуну слободу вероисповести, законодавства, трговине и пловидбе.“ Порта је чланом 29 задржала право да држи гарнизонску војску у градовима Србије. Она је проглашена војно неутралном земљом, јер „никакво оружано посредовање не може имати места у Србији без претходног договора између високих сила уговорница“. Ова одредба је била уперена против Русије, али је штитила Кнежевину и од упада Аустрије. Државноправни положај је ојачан тиме што је руско-турско покровитељство над Кнежевином замењено гаранцијом великих сила (Р. Љушић, *Историја српске државности*, књ. II, *Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, Нови Сад 2001, 116).

¹⁶ Б. Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд 2010, 285.

¹⁷ С. Јовановић, *нав. дело*, 171.

Гургусовачку кулу.¹⁸ Пошто је тада боравио у Паризу, влада је од њега затражила оставку писаним путем. Међутим, иако је потврдио да више неће обављати дужност саветника, Гарашанин је одбио да да оставку на свој положај. Он није желео да тај чин буде доведен у везу с учешћем у завери. Гарашанин је пристајао „или да својевољно и независимо сасвим од тих догађаја да оставку или да га Правитељство као и остале окриви и осуди, па може бити и затвори“.¹⁹

Наведене околности у вези с Тенкином завером, као и положај Илије Гарашанина умногоме ће утицати на став Француске према Србији. Ова сила ће имати одлучујућу улогу у наредним догађајима у Кнежевини. Њено држање ће утицати на слање Етем-пашине мисије у Србију и збацивање кнеза Александра на Светоандрејској скупштини. Тај став ће се огледати кроз поступке амбасадора у Цариграду Тувнела и београдског конзула Бернара Дезесара.

Француски конзул је стао на страну завереника и енергично заступао тезу да у случај треба да се умеша Порта. Он је примао у посету породице осуђеника и уливао им наду да ће њихови ближњи бити ускоро ослобођени.²⁰ Бернар Дезесар је у више наврата скретао пажњу влади у Паризу да је све што се тада дешавало у Србији припремљено од стране Аустрије. С друге стране, аустријски посланик у Цариграду барон Прокеш (Prokesch von Osten, Anton) је сматрао да је Гарашанин вођа завере и да је његова намера била да помоћу Француске постане прво кајмакам, а затим кнез.²¹ Влада у Тиљеријама је узела Гарашанина у заштиту, бранећи га од оптужби да је саучесник. Бернару Дезесару се чинило да је завера измишљена да би кнез могао оборити Савет. Слично мишљење имао је и руски конзул Милошевић, који је о томе писао руском амбасадору у Цариграду. Када је Александар приморао шесторицу саветника, за које није утврђено да су били саучесници у завери, да поднесу оставке, Бернар Дезесар и Милошевић су то представили као државни удар. Они су истицали да у Србији више не постоји Савет. Бернар Дезесар је поручио саветницима да не дају оставке, а кад су они то ипак учинили, конзул је изјавио да је кнез прихватајући њихове оставке сам своју потписао и да је себе на тај начин ставио „ван закона“. По речима кнежевог представника Стефана Марковића, израз којим се послужио Бернар

¹⁸ Исто, 168.

¹⁹ Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, I, 377.

²⁰ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, књ. 1, (1848–1860), књ. 2, (1860–1868), књ. 3, (1868–1872), Београд 1887–1901; I, 252–253.

²¹ Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005, 128, 139.

Дезесар употребљавао се само за злочинца. Конзул је тврдио да је једини грех саветника у томе што су критиковали Александра. Он је сматрао да у Србији више не постоји закон и претио је прекидом дипломатских односа. Бернар Дезесар је наговарао београдског пашу и своје колеге конзуле да упуте заједнички протест Правитељству. Он није дошао у цркву на благодарење ради кнежевог спасења од завере.²²

Држање Бернара Дезесара поводом Тенкине завере превазилазило је границе дипломатске учтивости. Због тога је он дошао у сукоб са још једним од носилаца француског утицаја у Србији, тадашњим министром финансија Јованом Мариновићем. Бернар Дезесар није умео да одвоји пријатељство од дужности коју је требало да испуни као конзул, па је своје прекоре уместо влади упутио лично Мариновићу. Гарашанин је осудио овакво опхођење француског представника. Конзул није желео да на миран и пријатељски начин изрази своје примедбе и посаветује Правитељство, већ је изгледало као да му наређује. Његови поступци деловали су веома увредљиво.²³ По информацијама које је Гарашанин добио у Паризу, кнез Александар се такође жалио на опхођење конзула, али то није било довољно да му француска влада ускрати поверење. Званични Париз је осуђивао заверу која је имала за циљ убиство кнеза, али је касније, када су прихваћене оставке саветника почело да сумња у намере Правитељства. Гарашанин је сазнао да Француска не одобрава поступке српске владе и да ће тражити да буде доследно спроведена одредба Париског уговора којом је за Србију задржано стање утврђено хатишерифом из 1838. године.²⁴

Последице Тенкине завере осетиле су се одмах после оставки шесторице саветника, а велике силе су се умешале у унутрашња питања Србије. Едуар Тувнел је 21. октобра изнео заједнички став Француске и Русије по овом питању. С једне стране, утврђено је да је реч о завери против кнеза, што нико није одобравао. Међутим, готово сви чланови Савета су изразили неслагање с Александровим поступцима и начином управе земљом. Порта је сходно одредбама хатишерифа из 1838. године имала право и дужност да преко једне комисије утврди разлог сукоба између два српска уставна чиниоца. Идеју о турској комисији Француска и Русија више нису напуштале. Тувнел је оптужио српску владу да је погазила не само члан 17, него и члан 43 Устава којим је забрањена примена телесне казне над чиновницима. Влада је приморала шесторицу

²² С. Јовановић, *нав. дело*, 169, 172.

²³ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I, 372.

²⁴ *Исто*, 398.

саветника на оставку, а с осуђенима је поступала нечовечно. Стога је Тувнел сматрао да Порта мора да пошаље комесара у Србију. Руски амбасадор у Цариграду Бутењев (Бутенев, Анатолий Петрович) није захтевао слање комесара, али је сматрао да турска влада има право да то учини.²⁵

Пошто је Русију и Француску доживљавало као главне противнице, Правитељство је затражило помоћ Аустрије. Кнежев представник је објашњавао званичном Бечу да је прва сила сматрала осуђене саветнике за своје главне присталице, док је друга у рушењу тадашње владе видела могућност да на власт у Србији доведе истомишљенике. Ако Аустрија не жели да у Кнежевини преовлада руски или француски утицај, потребно је да подржи Александра и његову владу. Стефан Марковић је скренуо пажњу аустријском министру спољних послова грофу Буолу (Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand von) да слање комесара захтевају пре свега Париз и Петроград. У случају да изађе у сусрет овом захтеву, изгледало би да Порта узима злочинце у заштиту од српске владе. Гроф Буол је сматрао да је сменом саветника прекршен чл. 17 Устава и да је, што се тога тиче, право на страни Порте. По питању слања комесара, аустријски министар је био на страни Правитељства, али је његова сугестија турској влади уследила када је она већ о томе донела одлуку.²⁶

Почетком децембра 1857. године француски конзул је известио министра да је гроф Буол у Бечу примио тадашњег начелника Војног одељења Министарства унутрашњих дела и кнежевог ађутанта Миливоја Блазнавца. Министар је саопштио српском изасланику да Александар нема чега да се боји, да треба да настави дотадашњу политику и да ће га влада у Бечу и даље у томе енергично подржавати. Ако би, напротив, кнез одустао од дотадашњег политичког правца, Аустрија за њега неће моћи ништа да учини. Порта ће услишити захтеве званичног Беча, а Александар не треба да буде узнемирен држањем других сила.²⁷ Гроф Буол је тек у јануару 1858. године издао аустријском амбасадору у Цариграду упутство да се изјасни против слања турског комесара у Србију.²⁸ У спору око смене саветника, Дунавска монархија је пружила слабу подршку кнезу Александру. Уочи одлучујућих догађаја у Италији, Аустрија није

²⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, 172–175; В. Поповић, *нав. дело*, 106–107.

²⁶ С. Јовановић, *нав. дело*, 175.

²⁷ Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Исписи Гргура Јакшића из Париских архива (И) XXV, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 7. децембра 1857.

²⁸ С. Јовановић, *нав. дело*, 175.

желела да због једног питања другог реда додатно компликује односе с Француском.

По повратку из Париза крајем новембра 1857. године, Гарашанин је одмах стао на чело вансаветске опозиције, састављене од смењених чланова Савета. Иако је одбио да да оставку на место саветника, он због тобожње слабости није долазио на седнице овог тела. Сукоб између кнеза и Савета, Гарашанин је схватао као сукоб између аустријског утицаја и народног духа. Он је сматрао да Савет представља једини бедем националне политике против кнеза који је сасвим потпао под утицај аустријског конзула и Срба из Хабзбуршке монархије. Као и страни дипломатски представници, вансаветска опозиција је тврдила да је збацивањем шесторице саветника Александар повредио Устав. После државног удара она се обратила Порти и великим силама које су Кнежевини заједнички гарантовале аутономију. Гарашанин је деловао у овом правцу још током боравка у Паризу. Он је сматрао да сагласно одредбама Париског мира велике силе гарантују Србији не само територијалну целовитост него и неповредивост њеног устава и да су дужне да уложе протест против државног удара који је извршио кнез. Конзули Бернар Дезесар и Милошевић били су од највеће помоћи вансаветској опозицији у намери да пружи доказе великим силама у том погледу.²⁹

Почетак краја владавине кнеза Александра

Док је Аустрија оптуживала Гарашанина покушавајући да га компромитује учешћем у Тенкиној завери, Тувнел и Бернар Дезесар су озбиљно истицали његову кандидатуру за српског кнеза. Почетком новембра у Цариграду је разматрана могућност збацивања Александра Карађорђевића. Француски амбасадор је разговарао с великим везиром Али-пашом о могућности да Гарашанин заузме кнежевски престо. Али-паша је говорио о српском државнику с великим поштовањем, али је изнео уверење да ће се Аустрија енергично супротставити његовом избору.³⁰

Између 15. и 20. јануара 1858. године Порта је донела одлуку да пошаље комесара у Србију. За ову мисију одређен је Етем-паша који је као султанов изасланик већ боравио у Београду крајем 1853. и почетком 1854. године. Том приликом, он је уручио кнезу Александру хатишериф

²⁹ Исто, 171–172.

³⁰ Д. Страњаковић, *нав. дело*, 139.

којим су потврђена аутономна права Србије а три подунавске кнежевине Влашка, Молдавија и Србија изједначене у државним повластицама.³¹ По свему судећи, Порта се одлучила да пошаље комесара јер није имала другог избора. Француска и Русија су то упорно од ње захтевале, а турска влада се бојала да ће те силе, ако им не пружи задовољење, затражити да решавање српског питања пређе у надлежност европске комисије или конференције. Званични Париз и Петроград су на то имали право на основу Париског уговора којим је аутономија Кнежевине стављена под гаранцију великих сила. Слање међународне комисије би могло довести не само до умањења султановог ауторитета, већ и до дипломатских заплета због супарништва између великих сила.

Под притиском Француске, Порта је одлучила да заштити Савет од кнежеве самовоље, али при томе није желела да осуди Александра. Крајем 1857. године некадашњи париски студент, правник Јеврем Грујић је по упутствима Гарашанина и Бернара Дезесара саставио реферат о „односима између књаза, Савета и народа“ у коме је за лоше стање у земљи окривљен српски владар. У реферату је писало да је Александар погазио уставне и законске одредбе које се односе на законодавну, извршну и судску власт, слободу грађана, личну и имовинску сигурност као и право народа да сазива скупштину.³² Гарашанин је почетком 1858.

³¹ За време Кримског рата, француски конзул у Београду Сегир је тврдио да су прекидом руско-турских односа „пали сви основи јавног права Србије и да их султан може у свако доба опозвати“. Порта је спремила хатишериф за Србију који кнез Александар и српска влада нису били спремни да прихвате. Разложним уверавањем Стевана Книћанина да би била глупост одбити акт којим се потврђују српска права, кнез је примио Етем-пашу јануара 1854. у свом двору, где је хатишериф прочитан на турском и на српском језику. Услед рата с Русијом престали су да важе руско-турски уговори, али тиме нису престала да важе права која је Порта дала Влашкој, Молдавији и Србији. Хатишериф из 1853. године нити је нарушавао нити поправљао државноправни положај Србије, осим што је истицао суверена права Турске и вазалност Србије. Овим хатишерифом Порта је желела да привеже Кнежевину уз себе и одвоји је од Русије (Р. Љушић, *нав. дело*, 114–115). Чини се, ипак, да формулација о изједначавању у привилегијама Влашке, Молдавије и Србије није сасвим јасна. Изједначавање Србије у привилегијама са Дунавским кнежевинама подразумевало би и да турске трупе треба да напусте градове у Србији, што Порта свакако није намеравала да учини. После потписивања Акерманске конвенције 1826. године војска Османског царства се повукла из Влашке и Молдавије.

³² Ј. Грујић, *Записи Јеврема Грујића*, књ. прва, (*Пред Светоандрејску скупштину*), Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, књ. 7, Београд 1922; књ. друга, (*Светоандрејска скупштина*), Зборник за историју,

године, пре доласка Етем-паше у Београд, тражио од Грујића да из овог акта направи један краћи извод. Српски државник је потом тај извод предао секретару француског конзулата Огисту Дозону (Auguste Dozon) да га преведе на француски језик.³³ Гарашанин је Грујића, а вероватно и Бернара Дезесара, већ тада обавестио о намери, својој и саветске опозиције, да обори кнеза Александра или да у најмању руку ограничи његову власт.

На основу наведених чињеница може се закључити да је Бернар Дезесар имао доминантну улогу међу представницима дипломатског кора у Београду. Француски конзул је био упућен у све важније унутрашњоополитичке проблеме Кнежевине, а српски министри и политичари су од њега често тражили савете. Поред тога, они су незадовољни неограниченим утицајем и безобзирним мешањем аустријског конзула у питања Кнежевине наилазили на подршку Бернара Дезесара. Упркос повремено непримереном опхођењу француски представник је и даље, током 1858. године, задржао такву улогу. Борећи се против утицаја Дунавске монархије, Бернар Дезесар је окривљавао кнеза као његовог главног поборника. Конзул је у извештајима исцрпно приказивао незадовољство у земљи против Александра, указивао на штетност кнежеве управе и његов нестабилан положај. На тај начин Бернар Дезесар је посредно тражио од владе у Паризу да одобри његов оштар став према аустрофилском кнезу и да по потреби пристане на његово уклањање. Што се тиче држања званичног Париза, он се није изјашњавао у погледу промене на српском престолу. Међутим, влада у Тилеријама није прекоревала Бернара Дезесара због његовог иступања и извештаја о стању у Србији. Осим тога, она је недавно извршила притисак на Турску да у Београд пошаље Етем-пашу ради заштите Савета од кнежеве самовоље. Стога је конзул задржао став који је имао према Александру и његовој политици.³⁴ Стиче се утисак да је француска влада прећутно одобравала Дезесарово држање.

Сређином лета 1858. године заменик француског конзула Дозон приказивао је ситуацију у Србији као крајње затегнуту. Иста се није нимало поправила у односу на период пре Етем-пашине мисије, а

језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, књ. 8, Београд 1923; књ. трећа, *(Друга влада Обреновића и турски ратови)*, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа, Прво одељење, књ. 9, Београд 1923; I, 28, 81, 179–180; В. Поповић, *нав. дело*, 107.

³³ Ј. Грујић, *нав. дело*, I, 81.

³⁴ Љ. Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1957, 23.

министри су у интерним разговорима, због сталног сукобљавања с кнезом, покретали питање својих оставки. Наметнути Александру, они су у неку руку изгледали као његови наредбодавци, док се кнез правио да је само пасивни послушник. Александар није пропуштао ниједну прилику да протестује против тобожњег захтева за укидање његовог ауторитета пружајући по сваком питању потмули отпор. С обзиром на то да је ова борба спречавала правилан и активан рад владе, Дозон је позвао ministre на умереност. У вези с тим, међутим, појавила се још једна препрека: људи на власти су оптуживани од стране својих партија за млитавост и недостатак енергије. Са своје стране, заменик конзула је засут оптужбама против Гарашанина, чија популарност је постепено опадала због тога што се супротстављао крајњим решењима. Упркос томе, овај државник је најбоље од свих познавао тешкоће с којима се суочавала Србија и био је једини дорастао ситуацији. Дозон је сматрао да би његов одлазак из политичког живота убрзо вратио земљу у стање у ком је била пре доласка Етем-паше. У Кнежевини су полагали највеће наде да би се велике силе могле умешати у спор између Александра Карађорђевића и министара и узети у разматрање њено унутрашње уређење.³⁵

У то време покренуто је и питање које је било веома дуго присутно у свести српског народа. Радило се о сазивању народне скупштине, а околности у земљи ишле су у прилог остварљивости ове идеје. Покретању иницијативе је допринело и схватање западних демократија које су сматрале да је народна скупштина институција неопходна за функционисање једне државе.³⁶

Средином августа Дозон је пренео Правитељству Тувнелову поруку да ће на конференцији која се у Паризу одржава поводом уједињења Влашке и Молдавије бити изнето на разматрање и стање у Србији. С обзиром на то да постоје изгледи да питање буде решено повољно по Кнежевину, француски амбасадор у Цариграду је саветовао српској влади да сачека с доношењем одлуке о одржавању народне скупштине. У случају пак да ситуација налаже хитно сазивање овог тела, Тувнел је препоручивао уздржавање од свега што би могло бити револуционарно.³⁷ Француска влада је преко министра правде и просвете Димитрија Црнобарца, који се управо вратио из Париза, такође саветовала стрпљење Правитељству.³⁸

³⁵ АСАНУ, И XXV, No 21, Дозон Велевском, Београд, 31. јула 1858.

³⁶ Б. Поповић, *нав. дело*, 287.

³⁷ Ј. Грујић, *нав. дело*, I, 156–157.

³⁸ АСАНУ, И XXV, No 23, Дозон Велевском, Београд, 20. августа 1858.

Незадовољство које је владало у Кнежевини изражавало се кроз општу жељу становништва за одржавањем скупштине. Као главни разлог за сазивање овог тела наведена је потреба народа да упозна инострану јавност са својим притужбама на рад правосудних органа и са злоупотребама власти. Дозон је наглашавао да су узроци незадовољства не само политичке већ и економске природе. Београдске новине су писале о тешком положају сељака који су подлегли под тежином својих дугова и указивале на грамзивост зеленаша којима су плаћали велике камате на позајмљени новац. У новчаним малверзацијама учествовао је и један члан Савета. Заменик конзула је сматрао да ће Срби, иако имају право на сазивање скупштине, наићи на отпор Порте. Потресена озбиљним немирима у својим провинцијама, Турска свакако не би с наклоношћу гледала на чин који би је могао додатно дестабилизovati. Стварни циљ скупштине ће бити обарање кнеза, што би, без сумње, био једини начин да се Србија извуче из лошег стања у коме се налазила. Међутим, иако је у погледу рушења Александра постојала пуна сагласност, по питању избора другог владара у земљи је владала дубока подела.³⁹ Француска је сматрала да српски народ није достигао политичку зрелост потребну да без трзавица и додатних заплета одржи скупштину и спроведе промену на престолу. Потпору за овакво мишљење Француској су пружали сами српски политичари, стално позивајући пријатељске силе да се умешају у унутрашња питања Кнежевине. Због тога је влада у Паризу желела да спор између владајућих чинилаца у Србији изнесе пред конференцију и саветовала да одлука у вези с одржавањем скупштине буде одложена.⁴⁰

За разлику од председника Савета Вучића који је био спреман да послуша препоруке француске владе, Гарашанин је сматрао да народ више нема поверења у Правитељство и да оно може бити повраћено само на скупштини. С друге стране, предлог о сазивању овог тела изазвао је јак отпор код личности блиских кнезу који су, захваљујући начину на који је Савет био конституисан, након Тенкине завере у њему чинили већину. Право на сазивање скупштине у Кнежевини Србији имали су кнез или Савет, када су налазили да је то потребно. У то време, средином августа, Бернар Дезесар се, са новим упутствима из Париза, спремао за повратак у Београд. Међутим, однос конзула и његовог заменика Дозона према кнезу је остао непромењен. Њих двојица су сматрали да ни скупштина ни измена српског устава не могу имати дејства ако Александар и даље остане на власти. Такође, уплитање сила не би било од велике користи

³⁹ Исто, No 21, Дозон Валевском, Београд, 31. јула 1858.

⁴⁰ Љ. Алексић, *нав. дело*, 24.

ако кнежево уклањање због неспособности и лоше управе не буде било исход истраге. „Сваку нову установу Александар ће убрзо покварити; то је било мишљење оних који су га познавали“. Из докумената није познато каква је нова упутства конзул добио од француске владе, али све указује на то да она није имала примедбе на његов став и писање. Бернар Дезесар и Дозон су се, дакле, врло отворено изјаснили против кнеза Александра.

Као што је већ речено, Савет се најпре опирао Гарашаниновом предлогу о сазивању скупштине, да би га најзад 15. септембра прихватио и донео о томе решење.⁴¹ На наговор Аустрије, чију је подршку затражио кнез Александар, Порта се изричито успротивила овој одлуци.⁴² Бернар Дезесар је оценио да ће ова самовољна, неумесна и неполитична изјава турске владе изазвати тешкоће и озбиљне сукобе. Правитељство је због тога намеравало да се обрати гарантним силама и да тражи слање европске комисије у Србију. Француски конзул је препоручивао силама да поново и што хитније размотре ову могућност.⁴³

Амбасадор Тувнел је тадашњу ситуацију оценио претећом по мир у Кнежевини. Он је био мишљења да ће народна скупштина вероватно донети одлуку о смењивању кнеза Александра, а да Порта у том погледу још увек није одредила став. Њено супротстављање одржавању скупштине је можда законито зато што то није било предвиђено Уставом из 1838. године. С друге стране, међутим, народ би могао путем револуције учинити оно што је спречен да постигне на миран начин: да смени садашњег кнеза и уместо њега доведе на престо неког из породице Обреновића. Због својих особина Александар је осуђиван у дипломатским круговима у Цариграду и донесен је готово јединствен закључак да он треба да буде удаљен с положаја јер га није достојан. За то су пружени бројни докази, па стога нико, осим аустријског амбасадора, није помишљао да узме кнеза у заштиту. Порта је, међутим, страховала од успомена које у народу буди име кнеза Милоша и није желела на српском престолу ни њега нити неког од његових сродника. Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин био јој је по вољи више од свих других. Према Гарашанину је, нажалост, велику нетрпељивост гајила Аустрија, а није му била наклоњена ни влада у Петрограду. Уз подршку Француске и Велике Британије, Порта би се усудила да подупре Гарашанинову кандидатуру јер је желела да избегне избор Вучића или

⁴¹ М. Јовичић, *Илија Гарашанин и Светоандрејска скупштина*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, Београд 1991, 89–100; 96.

⁴² Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 277.

⁴³ АСАНУ, И XXV, Бернар Дезесар Велевском, Београд, 27. септембра 1858.

Михаила Обреновића. Због ове веома неизвесне ситуације у Кнежевини, Тувнел је позвао Бернара Дезесара да се не компромитује учешћем у будућим догађајима.⁴⁴ По мишљењу амбасадора Француска је по српском питању могла поступити само на два начина. Она је могла изаћи у сусрет мање или више законитим тежњама српског народа који би на народној скупштини, без нереди, прогласио обарање кнеза Александра. Друга могућност за Француску је била да, у споразуму с представницима гарантних сила и Турске, констатује злоупотребе садашње управе у Србији и на тај начин изврши обавезу предвиђену у XIV протоколу Париског уговора.⁴⁵ Иза оба решења криле су се озбиљне тешкоће. Сазивање народне скупштине би представљало опасност због неслагања око личности новог кнеза, а што би можда могло бити избегнуто ако би се Француска и Велика Британија, без обзира на расположење Аустрије и Русије, споразумеле да у тајности приволе Порту да прихвати Гарашанинову кандидатуру. Друга могућност би захтевала постизање општег споразума међу силама, а што не би било лако постићи.⁴⁶ Француска влада је требало да се определи између ова два Тувнелова предлога.

Одлука Порте да се супротстави сазивању скупштине изазвала је различите реакције код страних представника у Београду. Аустријски и британски конзул су, како се и очекивало, подржали турску владу, док су остали представници сила, немајући упутства од својих министара, заузели резервисан став. Ипак, руски, сардински и пруски конзул су били јединствени у мишљењу да је одлука Порте неумесна, а неки од њих су доводили у питање право турске владе да поступа на такав начин.⁴⁷

⁴⁴ Јован Ристић тврди да је Тувнел вршио притисак на Порту да прихвати сазивање скупштине и, преко Бернара Дезесара, храбрио министре, кнежеве противнике, да узму иницијативу у своје руке. Конзул је саопштавао садржај писама француског амбасадора српским државницима и подстицао јавност против Александра (Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 277).

⁴⁵ XIV протоколом Париског уговора је предвиђено да велике силе и Турска констатујући злоупотребе управе у Србији имају права да смене владајућег кнеза.

⁴⁶ АСАНУ, И XXV, No 75, Тувнел Валеvском, Терапија, 22. септембра 1858.

⁴⁷ Исто, No 7, Бернар Дезесар Валеvском, Београд, 27. септембра 1858.

Подршка одржавању народне скупштине

За разлику од других дипломатских представника, француски конзул се јасно определио за сазивање скупштине. Он је своје мишљење износио уз врло јаку аргументацију, што је у великој мери утицало и на став који ће у том погледу заузети званични Париз. Из његових извештаја се такође може видети да је пружао отворену подршку напорима Гарашанина. Чини се да је Бернар Дезесара посебно озловољило образложење Портине одлуке упућено Правитељству преко београдског паше. У њему је писало да кнез Александар ни у једном случају не може бити оборен јер то неће дозволити турска влада. Такође, није у интересу Србије да поступа у супротности са жељама Хабзбуршке монархије; то би морао да избегне сваки искрени патриота. Таква ће убудуће бити политика Порте, а београдском паши је поручено да увек треба да иступа у споразуму с аустријским конзулом.⁴⁸

Бернар Дезесар је сматрао да је ситуација због сазивања скупштине постала веома озбиљна. Порта, Аустрија и Велика Британија су се отворено мешале у унутрашња питања Кнежевине и на тај начин кршиле Париски уговор.⁴⁹ Он је као пример навео поступање британског вицеконзула Дилајла који је у разговору с Гарашанином рекао да неће допустити да за председника скупштине буде изабран шабачки епископ због тога што је проруски оријентисан. Британац је желео да наметне избор тадашњег београдског митрополита који је био Србин из Аустрије и у добрим односима са владом у Бечу. Због свега овога, српска јавност је сматрала да је за време руског покровитељства земља уживала стварну заштиту док је сада, под заједничким покровитељством сила, препуштена својим непријатељима. Што се скупштине тиче, Бернар Дезесар је тврдио да је пред српским државницима избегавао да се изјасни за или против њеног сазивања и да се ограничио само на давање савета онима који су то од њега тражили. Конзул је препоручио Србима да у том погледу не продужавају неизвесност која у великој мери утиче на узнемиреност духова у земљи. У случају да буде донета одлука о сазивању скупштине, требало би јасно одредити њену надлежност и циљ одржавања да би у вези с тим биле избегнуте могуће тешкоће. Ову изјаву конзула потребно је, међутим, узети са резервом пошто домаћи извори тврде да се он по

⁴⁸ Исто, No 5, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 26. септембра 1858.

⁴⁹ Званичном Лондону није одговарало ремећење постојећих односа, али не у смислу одржања на престолу кнеза Александра и стања у Србији, већ у смислу очувања турских интереса (Ј. П. Ристић, *нав. дело*, 114).

том питању врло отворено мешао у одлуку српских званичника.⁵⁰ Бернар Дезесар је сматрао да је од тренутка када су Порта, Аустрија и Велика Британија желеле да спрече сазивање скупштине промењена суштина овог питања. Пре одлуке Савета, могло је бити расправе о умесности или сврсисходности њеног одржавања. Сада, међутим, супротстављајући се том решењу, ове силе крше аутономију Србије и оспоравају јој вршење давно стеченог права. Мешање Порте у унутрашње послове Кнежевине ће пробудити давнашњу мржњу и покренути питања која је Гарашанин једва успео да остави по страни. Тема сазивања скупштине је актуелна већ шест месеци и турска влада је имала потребно време да о томе изнесе став и саопшти га јавности. Уместо тога, она је чекала да кнез, министри и Савет донесу одлуку у складу са жељама народа, а затим поступила на начин који се ничим не може оправдати. За сазивање скупштине Србији у прошлости никада није био потребан пристанак Порте. Поред тога, турска влада раније није ни помишљала да чини оно што чини данас. Бернар Дезесар је стога сматрао да Порта нема право да пружа отпор сазивању скупштине. Пре свега због става Турске и Аустрије и њиховог мешања у унутрашња питања Србије, Русија је у потпуности повратила утицај у Кнежевини. Конзул је замолио министра Валевског да посвети пажњу овом питању и „да донесе одлуку која ће оправдати поверење Срба у царску владу“.⁵¹

Сугестије Бернара Дезесара, држање Аустрије и жеља званичног Париза да у Србији што пре буде успостављена стабилност утицали су на то да се француска влада изјасни у прилог сазивања скупштине.⁵² Поред тога, Француска и Русија су сматрале да је намера Порте да издејствује укидање одлуке Савета у супротности с Париским уговором.⁵³ На став владе у Тиљеријама свакако је утицало и Тувнелово мишљење. За разлику од француских докумената у којима о томе нема података, српски извори сведоче да је амбасадор пружао подршку опозицији и сугерисао званичницима Кнежевине да предузму иницијативу у погледу сазивања скупштине. У упутствима Тувнелу, Валевски је написао да је разумљив страх Порте од неприлика које би могло изазвати одржавања скупштине. Међутим, сам министар је зазирао од заплета који би могли избити ако српском народу буде забрањено да на легитиман начин изрази своје жеље и потребе. То би изазвало узнемиреност и сукобе, што је Турској, више

⁵⁰ Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 277.

⁵¹ АСАНУ, И XXV, No 5, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 26. септембра 1858.

⁵² Љ. Алексић, *нав. дело*, 26.

⁵³ В. Поповић, *нав. дело*, 107.

него иједној другој, сили било у интересу да предупреди. Француски амбасадор је добио налог да са султановим министрима размотри питање са наведених становишта.⁵⁴

Тувнел је одмах саопштио Порти мишљење владе у Паризу. Он је изјавио да положај гарантне силе не дозвољава Француској да пристане ни на какво мешање у унутрашња питања Србије без претходне сагласности осталих сила потписница Париског уговора.⁵⁵ У међувремену је и Русија уложила протест против Портине одлуке.⁵⁶

У намери да влади у Паризу пружи што утемељеније разлоге у прилог сазивања скупштине, које ће она касније употребити у расправи с Аустријом, Бернар Дезесар је на основу дипломатских докумената саставио историјску белешку о скупштинама у Србији.⁵⁷ Нарочито почетком XIX века, па чак и након доношења Устава из 1838. године, скупштине у Кнежевини су готово редовно одржаване. У меморандуму који је 1841. године саставио секретар француске амбасаде у Цариграду барон Ис Битенвал (Charles-Adrien His, baron de Butenval) је записано да је Русија издејствовала од Порте допунски хатишериф којим је, као њена стара повластица, Србији формално признато право да по потреби сазове народну скупштину. Такође, у једном писму руског конзула кнезу Милошу из фебруара 1839. писало је да то што скупштина није поменута у Уставу из 1838. године не значи да је Србији укинута њено традиционално право да сазива ово тело као што је то чинила у прошлости.⁵⁸

Почетком октобра било је јасно да ће жеља српског народа бити испуњена. Притисци Француске и Русије су утицали на Порту, а велики везир је дао званичну изјаву у којој је негирао да је Порта забранила сазивање скупштине. Бернар Дезесар је јављао да је одлука Алипаше задала последњи ударац кнезу. Београдом је кружила вест да се Александар, након што је прихватио сазивање скупштине, обратио Аустрији с циљем да код Порте издејствује уважавање његове одлуке. Због тога је влада у Бечу упутила оштре прекоре кнезу. С друге стране, мржња народа према Аустрији је достигла врхунац. Београдски мухафиз Осман-паша је био мишљења да је турска влада мудро поступила што је повукла своју пређашњу одлуку. Мухафиз је у поверењу, преко Бернара

⁵⁴ АСАНУ, И XXV, No 79, Валевски Тувнелу, Париз, 30. септембра 1858.

⁵⁵ Љ. Алексић, *нав. дело*, 27.

⁵⁶ В. Поповић, *нав. дело*, 108.

⁵⁷ АСАНУ, И XXV, No 8, Валевски Бернару Дезесару, Париз, 2. октобра 1858.

⁵⁸ Исто, No 79, Валевски Тувнелу, Париз, 30. септембра 1858.

Дезесара, замолио Тувнела да учини нов корак на Порти да би она изашла у сусрет жељи народа Кнежевине.⁵⁹

Са своје стране, француски конзул није престајао да делује у прилог свргавању кнеза Александра. Аустрија је на то скренула пажњу влади у Паризу тражећи да Бернар Дезесар буде уздржан за време скупштине. У одговору влади у Бечу, Валевски је признавао да је београдски конзул „ватрен дух“, али да ће променити држање јер га је он на то изричито упозорио.⁶⁰ Нешто раније, пре него што је Порта одустала од своје одлуке да забрани скупштину, министар је дао налог конзулу да без посебних упутстава из Париза не чини никакве кораке који би обавезивали царску владу.⁶¹

Порта је, дакле, покушала да објасни Француској и Русији да није забранила српској влади одржавање скупштине већ је само изнела мишљење да за то није изабран погодан тренутак. Београдски паша је изјавио Правитељству да се Турска противила сазивању овог тела, не знајући да ће претходно бити донесен закон којим ће бити зајамчен његов правилан рад. Међутим, иако је одустала од формалног отпора, Порта је желела да преко специјалног комесара обезбеди контролу над радом скупштине.⁶²

У разговору с великим везиром Тувнел је изразио неслагање с овом намером Порте. Он је био изненађен што је ирада о слању турског изасланика у Србију већ била састављена и поднета на потпис султану. Француски амбасадор је сматрао да Порта не може донети такву одлуку без претходног договора с гарантним силама. Раније, приликом сваког слања комесара, а на основу старих уговора по којима је искључиво Русија гарантовала неповредивост и повластице Кнежевине, турска влада је о томе обавештавала Петроград. Сада су на основу Париског уговора права Русије пренета на гарантне силе. Због тога је Тувнел поручио Али-паши да не може пристати на одлазак турског изасланика у Београд пре него што буде тачно обавештен о његовом задатку и на основу тога изнесе Порти своје мишљење о упутности такве мисије. У случају да то буде сматрао потребним, амбасадор ће тражити и мишљење владе у Паризу.⁶³

⁵⁹ Исто, No 7, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 5. октобра 1858.

⁶⁰ В. Поповић, *нав. дело*, 107–108.

⁶¹ АСАНУ, И XXV, No 8, Валевски Бернару Дезесару, Париз, 2. октобра 1858.

⁶² С. Јовановић, *нав. дело*, 211.

⁶³ АСАНУ, И XXV, прилог извештају No 81, Тувнел Утреу, првом тумачу француске амбасаде, Терапија, 19. октобра 1858.

Тувнел је сматрао да је избор Кабули-ефендије за специјалног Портиног изасланика најбољи могући. Као некадашњи Етем-пашин пратилац он је био добар познавалац прилика у Србији, али је за амбасадора била спорна сврсисходност мисије турског комесара. Упркос томе, из обзира према британском представнику Хенрију Булверу, Тувнел није даље приговарао Порти. Од тренутка када је Турска одлучила да прихвати одржавање српске скупштине, Булвер се сувише заузимао за слање комесара у Кнежевину па му је сада било тешко да одустане од свог предлога. Већ у два наврата, у погледу припадности кајмакама у Дунавским кнежевинама и разграничења Црне Горе и Турске, Булвер је попустио Тувнелу, па је француски амбасадор сматрао да не би било ни праведно ни мудро да због једног новог питања поново улази у сукоб с њим. Ипак, он је ставио до знања британском представнику да не може прихватити мешање Порте у унутрашња питања Србије. Двојица амбасадора су затим усагласили мишљења и тражили од турске владе да упутства за Кабули-ефендију буду суштински измењена. Тако је Порта била приморана да упутства ограничи на решавање питања тврђава, чиме је у потпуности промењен карактер комесарове мисије. На тај начин, Тувнел је спречио Порту да утиче на одлуке српске скупштине. Премда је била излишна, мисија турског изасланика је, по амбасадоровом мишљењу, сада добила законит карактер и није представљала „увреду за српски национални понос“. Тувнел је такође сматрао да не би било у интересу Француске да Порти убудуће буде сасвим ускраћено право слања специјалног изасланика у Србију. Ова мера је могла бити од користи против могућих злоупотреба Аустрије у Кнежевини. О томе сведочи поступак у вези са смењивањем саветника из 1857. године. Тада је аустријски амбасадор барон Прокеш на сваки начин желео да спречи одлазак Етем-паше у Србију. У тадашњим околностима Порта није имала ниједно друго средство којим би се супротставила мешању Дунавске монархије у унутрашња питања Турске.

Међутим, изгледа да је Тувнел до последњег тренутка покушавао да убеди Али-пашу да не постоји потреба за одласком Кабули-ефендије на заседања српске скупштине. Извештаји Бернара Дезесара о расположењу у Кнежевини требало је да послуже амбасадору као доказ да би слањем комесара у Београд Турска изгубила од свог угледа и можда изазвала неугодне инциденте. Поред тога, Порта није помишљала да спречава свргавање кнеза Александра, а што је изгледало готово неизбежно. Тувнел је ипак признавао да турска влада има одређене разлоге за забринутост због последица које би врење у народу у Кнежевини могло изазвати у

суседним крајевима.⁶⁴ Француски амбасадор је улагао напоре да спречи одлазак турског комесара у Србију свакако и из обзира према влади у Петрограду која је тим поводом упутила протест Порти. Званични Париз је без сумње желео да заседање скупштине и смена Александра прођу уз што мање трзавица и да се у Кнежевини што пре успостави стабилност. Требало је избећи да због једног питања другог реда дође до нових заплета и затегнутости у односима Русије и Турске.

Становиште владе у Тиљеријама у погледу слања Кабули-ефендије у Београд изнео је Валевски у депеши послатој крајем децембра француском амбасадору у Петрограду. Министар је као полазну тачку узео султанов хатишериф из 1830. године којим је Србији у начелу призната самостална унутрашња управа. На основу тога је Валевски закључио да Портин комесар нема права да се меша у рад или одлуке скупштине. С друге стране, везировим писмом од 9. новембра 1858. године Кабули-ефендији је одобрена ограничена интервенција, чија природа, сама по себи, није била разлог за протестовање сила. У случају да турски изасланик прекорачи прописана овлашћења, француска влада ће се без оклевања придружити протесту руског двора. Насупрот аустријском амбасадору у Паризу Хибнеру који је тврдио да у Уставу из 1838. године нема утемељења за сазивање скупштине, Валевски је ту одлуку Србије правдао преседаном из периода прве владавине кнеза Милоша, када Порта није протестовала.⁶⁵

Држање Француске према бурним догађајима у Србији 1858. године било је пре свега мотивисано жељом да сузбије аустријски утицај у Кнежевини. На тај начин је влада у Тиљеријама у исто време показивала лојалност и према пријатељској сили Русији, у чијем је интересу то било. Ослабљена након пораза у Кримском рату, Русија је препуштала Француској иницијативу у потискивању аустријског уплива у Србији и на Балкану. Својим залагањем званични Париз је допринео сазивању Светоандрејске скупштине и онемогућио мешање Порте у њен рад. Упозната с чињеницом да је циљ скупштине свргавање аустрофилског кнеза, Француска је подржала жељу српског народа.⁶⁶ Уочи одржавања Светоандрејске скупштине, влада у Бечу је послала у Београд специјалног изасланика генерала Ђорђа Стратимировића да је извештава о актуелним приликама. Стратимировић је тачно предвидео да је Аустрија пред ратом

⁶⁴ Исто, Но 88, Тувнел Валевском, Терапија, 3. новембра 1858.

⁶⁵ В. Поповић, *нав. дело*, 108.

⁶⁶ Љ. Алексић, *нав. дело*, 29.

са Француском и Сардинијом и да је делатност француске политике у Србији само део припрема за догађаје који ће се одиграти на Рајни и на Поу.⁶⁷

Смена династија

Уочи Светоандрејске скупштине, када се говорило о обарању Александра с власти и избору новог кнеза, Французи су истицали Гарашанина као најозбиљнијег кандидата.⁶⁸ Валеовски и руски амбасадор у Паризу гроф Павел Дмитријевић Кисељев (Павел Дмитриевич Киселёв) су хвалили карактер и административни таленат српског државника.⁶⁹ Гарашанинов долазак на престо конзул Бернар Дезесар је први пут поменуо у извештају крајем јула 1858. године. Он је сматрао да би кнез Михаило Обреновић имао велике изгледе да освоји власт, али да би његова кандидатура сигурно пропала ако би се томе супротставили Вучић и Гарашанин.⁷⁰ Штавише, ова двојица државника били су одлучни да то ураде, први из личне мржње, а други из страха због Михаилове претеране наклоности према Русији. Конзул је тврдио да би уз подршку Вучића и Гарашанина сваки кандидат, ма ко да је он био, успео у намери да постане кнез. Међутим, Бернар Дезесар није могао да наведе никога кога би они предложили, ниједну личност прикладну „да се заогрне кнежевским достојанством“.⁷¹ Запажање конзула било је одраз тадашњих прилика у Србији. У јавности одиста није било јединства у погледу избора личности новог кнеза, а такво стање потрајало је до самог одржавања Светоандрејске скупштине. Чак и када је отпочело заседање није било сигурно да ли ће се посланици одредити за Обреновиће или за успостављање намесништва. Ипак, француски конзул је јавно истицао Гарашанина као кандидата за кнежевски престо.⁷² По мишљењу Бернара Дезесара, он је био једини човек достојан да понесе титулу српског владара. У исто време конзул је изразио жаљење што би у

⁶⁷ Ђ. Стратимировић, *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића: издао их са четири посебна додатка и једном хронолошком таблицом син његов Ђорђе Ђ. Стратимировић: са два лика*, Беч 1913, 70.

⁶⁸ Д. Страњаковић, *нав. дело*, 247.

⁶⁹ В. Поповић, *нав. дело*, 108.

⁷⁰ Није сигурно да ли конзул овде мисли на Милоша или Михаила јер су у извештајима понекад помешана имена двојице Обреновића.

⁷¹ АСАНУ, И XXV, No 21, Бернар Дезесар Валеовском, Београд, 31. јула 1858.

⁷² Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 280.

случају истицања кандидатуре, суревњивост коју код Вучића и других српских државника изазива Гарашанинова државничка супериорност била тешко савладива препрека.⁷³ Међутим, упркос наклоности према Гарашанину, због компликоване ситуације у Србији и нејединства у погледу избора личности кнеза, Бернар Дезесар је у току тог лета морао да размотри и другу могућност. С обзиром на агитацију Петрограда у корист Обреновића, а имајући у виду споразум Француске и Русије о заједничком иступању агената две силе на истоку, конзул свакако није желео да заслуге за евентуални долазак на власт кнежева Милоша и Михаила буду приписане искључиво Русији. У званичним круговима у Петрограду сматрало се да промена кнеза Александра Карађорђевића и повратак на престо династије Обреновића значи и повратак јачег руског утицаја у Србији и на Балкану.⁷⁴ Након што је од Тувнела сазнао да ће на конференцији у Паризу бити донета одлука о обарању кнеза Александра и његове владе, Бернар Дезесар је хтео да буде детаљније упознат с Милошевим намерама.⁷⁵ Стога је преко кнежевих присталица у земљи, конзул понудио Милошу своју подршку. Захваливши се Бернару Дезесару на пријатељским намерама, стари кнез је изнео мишљење да је Обреновићима пре добијања потпоре са стране потребно да стекну упориште у народу. Своје гледиште по том питању Милош је изнео свом поверенику Стефану Стефановићу Тенки следећим речима: „... ја сам сигуран у баћушку само ако се скупи наш народ као што видим да се надуо да пукне као кестен на ватри, а куде баћушка ту је и Француска“.⁷⁶

У прилог избору Гарашанина деловао је и амбасадор Тувнел. Као што је већ речено, он је крајем септембра предложио влади у Тиљеријама да у споразуму с Великом Британијом, упркос ненаклоности Русије и Аустрије према српском државнику, утиче на Порту да прихвати Гарашанинову кандидатуру.⁷⁷ Изражавајући уверење да је турска влада веома одлучна да се одупре повратку на власт династије Обреновића, Тувнел је почетком новембра истицао да су Вучић и Гарашанин једини озбиљни кандидати за престо у Кнежевини.⁷⁸

⁷³ АСАНУ, И XXV, No 21, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 31. јула 1858.

⁷⁴ Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015, 36.

⁷⁵ Архив Србије (АС), Фонд Поклони и откупи (ПО) 77/57, кнез Милош непознатом, Херешт, 27. августа 1858.

⁷⁶ Исто, 77/55, кнез Милош Стефану Стефановићу Тенки, Андрилешт, 9. августа 1858.

⁷⁷ АСАНУ, И XXV, No 75, Тувнел Валевском, Терапија, 22. септембра 1858.

⁷⁸ Исто, No 88, Тувнел Валевском, Терапија, 3. новембра 1858.

Залагање француског амбасадора у Цариграду у корист Гарашанина дало је Бернару Дезесару додатан подстицај. Уочи и након избора за скупштину конзул је настављао да пружа отворену подршку српском државнику. Констатујући да Гарашанин није ни за Александра Карађорђевића ни за Обреновиће ни за Вучића, Бернар Дезесар је изнео претпоставку да он лично претендује на кнежевски престо. Конзул је чак рекао да му је тешко да поверује у супротно. По својој честитости, способностима и патриотизму, Гарашанин је био толико изнад свих осталих личности да је то и њему самом морало бити јасно. Бернар Дезесар је, међутим, гајио уверење да ће се овај српски државник, ради избегавања неприлика у земљи, без оклевања одрећи сопствених жеља и да ће пружити подршку најподобнијем кандидату.⁷⁹

Француски конзул није одустао од фаворизовања Гарашанина чак и када су на изборима за скупштину већину добиле присталице династије Обреновића. Свестан да ће након рушења Александра скупштина изабрати Милоша за кнеза, Бернар Дезесар није желео да уважи вољу српског народа.⁸⁰ Због тога је конзул уверавао владу у Паризу да Porta и Велика Британија неће прихватити повратак Обреновића, а што би могло изазвати озбиљне неприлике у земљи. Он је предлагао Валевском да Србији буде саветовано одлагање избора и успостављање привремене владе која би управљала земљом све док силе и Porta не постигну споразум о кандидатима за кнежевски престо. Покушавајући да приволи владу у Тилеријама да и она пружи подршку Гарашанину, Бернар Дезесар јој је скретао пажњу на држање руског конзула и агитацију званичног Петрограда у корист Обреновића. Русија је изражавала отворену наклоност према Милошу и покушавала да придобије за његов избор све сем његових најљућих противника.⁸¹ Захваљујући оваквом ставу Петрограда и конзула Милошевића, партија Обреновића постајала је сваки даном све надмоћнија.⁸²

Француска влада је прећутно одобравала деловање Тувнела и Бернара Дезесара, али није чинила ништа што би допринело избору Гарашанина за кнеза. Долазак на власт овог државника значио би свакако јачање француског утицаја у Србији. Поред својих личних и државничких квалитета, Гарашанин се супротстављао упливу Аустрије и Русије и био наклоњен Француској. Због својих умерених ставова његов

⁷⁹ Исто, No 15, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 22. новембра 1858.

⁸⁰ У документу се поново уместо Милоша спомиње Михаило.

⁸¹ АСАНУ, И XXV, No 17, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 5. децембра 1858.

⁸² Исто, депеша, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 1. децембра 1858.

избор за кнеза био би најприхватљивији и за Порту. Међутим, влада у Тилеријама се није ангажовала у корист Гарашанина пре свега из обзира према пријатељској сили Русији. Знајући за намеру ове силе да на власт у Србији врати династију Обреновића, званични Париз томе није желео да се супротстави. Чинећи на тај начин уступак политици Русије на Истоку у једном за њу не толико важном питању, Француска је у исто време, не мешајући се у унутрашња питања Србије, излазила у сусрет жељи народа да изабере владара по сопственим афинитетима. То је било у складу са њеном политиком о праву народа на самоопредељење. За владу у Паризу било је тада једино важно да са власти у Србији буде уклоњен кнез Александар као главни носилац аустријског утицаја, а што је било сасвим извесно. Због тога је она дала изричит налог Бернару Дезесару да се уздржи од давања ма каквих савета у Београду.⁸³

Што се Гарашанина тиче, он је уочи одржавања Светоандрејске скупштине радо прихватао помоћ Француза јер је сматрао да је она најмање штетна по интересе Кнежевине.⁸⁴ Међутим, не постоје веродостојни докази да је он тежио да постане кнез.⁸⁵ Најпре Аустријанци, а затим и остали његови противници ширили су те гласине у намери да га компромитују, с правом рачунајући да ће исте наићи на погодно тле, премда се радило о човеку кнежевске памети и држања. Људској и политичкој зрелости овог човека, који је знао да управља и покорав се, држи власт и напушта је кад треба, разумевајући притом домаће поделе и међународна ограничења, и који је имао тако мале користи од велике власти, није пристајала оваква тежња.⁸⁶ Стога се може веровати на реч и самом Гарашанину да није предузео никакве кораке у том правцу.⁸⁷ Српски државник је сматрао да државноправни положај Кнежевине под гаранцијом европских сила није био ништа бољи него раније, када је она била под покровитељством Русије. Док једна од сила – Гарашанин је вероватно мислио на Аустрију – ради на дестабилизацији Србије, представници осталих само слежу раменима и очекују од Кнежевине да се сама избори с тешкоћама. Политика сила је главни разлог за лоше стање у земљи. „Под именом браћења начела (та несретна реч код свије

⁸³ Исто, депеша, Валевски Бернару Дезесару, Париз, 4. децембра 1858.

⁸⁴ Д. Страњаковић, *нав. дело*, 247.

⁸⁵ Ј. Грујић, *нав. дело*, II, 45–46.

⁸⁶ Ж. Ђорђевић, *Илија Гарашанин и пад уставобранитељског режима*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, 181–185; 184.

⁸⁷ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, II, 9.

дипломата) дозвољава се да се најсветлија права нашег народа руше. Том речју „начело“ једне силе скривају своју слабост а друге опаке намере“.⁸⁸

Упркос упутствима из Париза, Бернар Дезесар није одустајао од својих планова у вези с Гарашанином. Конзул је у својим извештајима министру отворено изражавао жаљење што је за кнеза изабран Милош Обреновић као и због самог начина на који су изабрани и кнез и привремена влада.⁸⁹ Бернар Дезесар је нарочито истицао да је обележје покрета против Александра Карађорђевића промењено у начелу: у почетку је то било унутрашње питање Србије а сада на исход ситуације у највећој мери утиче Русија. Конзул је сматрао да је Гарашанин, као најзаслужнији за смену Александра, највећа жртва агитације Петрограда и незахвалности својих сународника. Чим за искусним државником више није било потребе, он је уклоњен. То ће послужити као поука свима онима који су апеловали на наклоност других сила и од њих тражили да пруже помоћ Србији. Због тога је Бернар Дезесар поново позвао царску владу да се, упркос избору Милоша, заложи не само у корист Гарашанина већ и оних „најугледнијих и најспособнијих људи у Србији који већ десет година нису променили наклоност, који су својим напорима то сами показали и учинили да буду завољени Француска и њен цар у једној земљи која зна једино за љубав према Русији и мржњу према Аустрији“. Конзул је истицао заслуге које су Гарашанин и политичари блиски њему учинили влади у Тиљеријама тиме што је Србија за време Кримског рата задржала мир и што није стала на страну Петрограда. Он је сматрао да би, упркос свим прокламацијама и изјавама, једна реч министра Валевског могла да измени ситуацију у Кнежевини јер је било врло дискутабилно колико је народ заиста био одушевљен повратком Обреновића.⁹⁰

Аргументи којима је Бернар Дезесар покушао да придобије владу у Паризу били су несумњиво веома јаки. Међутим, конзул уопште није спомињао своје активности у Београду. Валевски је о томе сазнао из извештаја објављених почетком јануара 1859. године у немачком листу *Allgemeine Zeitung*. У овим новинама је писало не само да је Бернар Дезесар био присутан на седницама Светоандрејске скупштине већ и да је након збацивања кнеза Александра, управљао подизањем барикада

⁸⁸ *Светоандрејска скупштина*, прир. А. Раденић, Споменик САНУ, Одељење друштвених наука СХП, Нова серија 15 (1964), 179, док. 86.

⁸⁹ АСАНУ, И XXVII, No 30, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 14. јануара 1859. Чланови привремене владе били су Илија Гарашанин, Јевта Угричић и Стевча Михаиловић.

⁹⁰ Исто, No 28, Бернар Дезесар Валевском, Београд, 10. јануара 1859.

којима је окупљени народ желео да спречи интервенцију војске.⁹¹ Влада у Тилеријама је такође сазнала да је француски представник покушавао да издејствује промену у саставу привремене владе и сазивање нових избора, а Милошевић је оптуживао свог колегу да је непријатељски расположен према званичном Петрограду.⁹² Због оваквог држања, Валеовски је поново позвао конзула у Београду да се уздржи од сваког корака за који није добио одобрење.⁹³ Са своје стране, Бернар Дезесар је одлучно негирао своје учешће у овим активностима. О делатности и заслугама француског конзула за промену режима у Србији најбоље сведочи чињеница да се, након сазнања да ће Порта признати избор Милоша Обреновића, испред француског конзулата окупила маса народа која је десет минута узвикивала: „Живео Наполеон, живео француски конзул, живео кнез Милош“.⁹⁴ Упркос томе што је у великој мери допринео не само сузбијању аустријског утицаја у Кнежевини већ и порасту поверења у Француску и њеног угледа у српском народу, влада у Тилеријама га је због прекомерне ревности и невештине, сматрајући да се током ових бурних догађаја сувише компромитовао, убрзо сменила с положаја.⁹⁵

За разлику од Бернара Дезесара, представници француске амбасаде у Цариграду су се залагали за прихватање новонастале ситуације у Србији. Отправник послова гроф Лалман (Marie Charles Henri Albert comte de Lallemant) се изјаснио за усвајање оставке Александра Карађорђевића, чији даљи боравак у Београдској тврђави не би био од користи ни Порти ни Србији нити њему лично.⁹⁶ Он је био против намере турске владе да привремену управу у земљи повери председнику Светоандрејске скупштине и осведоченом туркофилу Миши Анастасијевићу и залагао се да Милош Обреновић буде признат за кнеза.⁹⁷ Позивајући се на одредбе Париског уговора, Лалман се заједно с амбасадором Велике Британије и отправником послова Русије успротивио тежњи Порте да сазове нове

⁹¹ Исто, No 30, Бернар Дезесар Валеовском, Београд, 14. јануара 1859.

⁹² Исто, No 28, Бернар Дезесар Валеовском, Београд, 10. јануара 1859.

⁹³ Исто, No 1, Валеовски Бернару Дезесару, Париз, 7. јануара 1859.

⁹⁴ Исто, No 31, Бернар Дезесар Валеовском, Београд, 14. јануара 1859.

⁹⁵ АМАЕ, Personnel-Dossiers individuels de carrière, première série, 1816-XIXe siècle, No 350 (Louis Gustave Bernard Des Essards). Већ 19. јануара 1859. године Бернар Дезесар је именован за новог француског представника у Ливорну у Италији. Без сумње, због рата у Италији, он је ипак остао на месту конзула у Београду још неколико месеци.

⁹⁶ Љ. Алексић, *нав. дело*, 34.

⁹⁷ Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 288–289.

изборе у Србији.⁹⁸ Отправник послова је такође сматрао да Бернару Дезесару, због његовог противљења избору Обреновића, треба саветовати крајњу уздржаност.⁹⁹

На држање француске владе према догађајима у Србији превасходно су утицале намере Аустрије. Када је у Беч стигла вест о смени кнеза Александра, министар спољних послова гроф Буол није показивао ни најмање саосећања према свргнутом владару. Аустријски амбасадор у Цариграду Прокеш је изјавио да се Дунавска монархија не би противила успостављању намесништва које би било формирано у складу са жељама Порте, јер је такав облик владавине сматрала безопасним по своје интересе.¹⁰⁰ Међутим, видећи у избору Обреновића почетак крупних заплета у суседним областима, Аустрија је саопштила гарантним силама да ће војском заузети Београдску тврђаву у случају да је турски заповедник за то замоли.¹⁰¹

У редовним приликама, аустријски конзул Радосављевић је до крајњих граница користио свој утицај на Александра. На тај начин он је омогућавао Дунавској монархији да истовремено промовише аустријске интересе у Србији и да, слабљењем положаја кнеза као носиоца централне власти, ствара унутрашње сукобе и умањује одбрамбену снагу земље. Када су очи Етем-пашине мисије и за време Светоандрејске скупштине у Кнежевини избили немири, Аустрија је остављала Александра без заштите, доприносећи тиме заоштравању сукоба, што би јој послужило као изговор за интервенцију. Збацивање Александра Карађорђевића и проглашење за кнеза Милоша Обреновића Дунавска монархија је хтела да искористи за улазак својих трупа у Београд. Аустрија је изјавила да је гарнизон у Земуну добио појачање „које ће бити довољно да умири бунтовне духове у Београду и да да моралну потпору ослабљеном ауторитету сизерене силе“. Влада у Бечу је наглашавала да ће аустријска војска притећи у помоћ команданту Београдске тврђаве само у случају да он не успе да се супротстави евентуалном нападу побуњеника и ако би он то затражио у име Порте. Дунавска монархија је сматрала да тим кораком не би нарушила Париски уговор јер њене трупе не би ушле у Србију већ у град у коме, у сагласности с уговором, турска влада држи гарнизон. Она је истицала да улазак аустријских трупа никако не би имао карактер оружане интервенције. Ова нота министра Буола предата је владама у Паризу,

⁹⁸ АСАНУ, И XXVIII, No 1, Валевски Лалману, Париз, 7. јануара 1859.

⁹⁹ Исто, No 4, Лалман Валевском, Пера, 12. јануара 1859.

¹⁰⁰ Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 284–285.

¹⁰¹ АСАНУ, И XXVII, No 1, Валевски Бернару Дезесару, Париз, 7. јануара 1859.

Лондону, Берлину и Петрограду, уз образложење да Аустрија жели да у случају нужде помогне Порти у одбрани њених загарантованих права.¹⁰²

Агресивно држање Дунавске монархије приморало је владу у Паризу на убрзану дипломатску акцију. Поред тога што је зарад одбране Париског уговора позвала остале силе да се супротставе намерама Аустрије, Француска је заједно са њима извршила одлучан притисак на Порту да што пре призна за кнеза Милоша Обреновића и да на тај начин лиши Хабзбуршку монархију сваког изговора за интервенцију у Србији. Уочи предстојећих догађаја у Италији влади у Тилеријама је било у интересу да криза изазвана сменом Александра Карађорђевића буде у што краћем времену окончана. У исто време, признањем Милоша Обреновића, из Кнежевине би трајно био сузбијен аустријски утицај. Због тога је Француска желела што хитније успостављање нове власти и уређење унутрашњих прилика у Србији. Са своје стране, посебно задовољна због овакве одлуке званичног Париза била је влада у Петрограду. Подржавајући повратак Обреновића на престо у Србији, француски представници су подржавали и руске интересе.¹⁰³

Пре него што је одговорио на саопштење званичног Беча, Валевски је затражио упутства од самог цара. Наполеон III је изјавио да би улазак аустријских трупа у београдску тврђаву представљао повреду Париског уговора, чијим одредбама није дозвољена никаква оружана интервенција без претходног договора свих сила потписница. Цар се није сложио с гледиштем владе у Бечу да би улазак њене војске у Београд представљао легитимну меру с обзиром да тврђаву држи турска посада. Упркос чињеници да Порта има право да држи гарнизоне у градовима Кнежевине, ти градови се налазе на тлу Србије.¹⁰⁴ На став цара и владе свакако је утицало и мишљење амбасадора Тувнела који је сматрао да Аустрија сталним подстицањем немира у Турској жели да постигне два циља: 1) покренута питања на Истоку требало је да одврате пажњу Француске од догађаја на Апенинском полуострву; 2) у случају територијалних губитака у Италији Дунавска монархија би у таквим условима лакше стекла накнаде на рачун Османског царства.¹⁰⁵

¹⁰² В. Поповић, *нав. дело*, 109.

¹⁰³ Д. Леовац, *нав. дело*, 36.

¹⁰⁴ Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 285–286.

¹⁰⁵ L. Thouvenel, *Trois années de la Question d'Orient (1856–1859) d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris 1897, 327–328.

Закључак

Сходно договору из Штутгарта, сагласне да не допусте мешање Аустрије у унутрашња питања Турске, Француска и Русија су се одлучно супротставиле намерама званичног Беча.¹⁰⁶ Валеvски је саопштио аустријском амбасадору Хибнеру да ће влада у Паризу сматрати улазак трупа Хабзбуршке монархије у Београд као повреду Париског уговора и да је одлучила да одржи начела постављена у том уговору „до последње тачке и свим расположивим средствима“.¹⁰⁷ Хибнер је покушавао да заплаши француског министра плановима панслависта да словенске провинције Турске буду најпре одвојене од ње путем општег устанка а затим доведене у зависност од Русије. Знак за тај општи покрет требало је да буде истеривање турске посаде из београдске тврђаве. Амбасадор је тврдио да би Аустрија, да је желела да заузме Београд, деловала у тајности, а не би обавештавала силе као што је то учинила. Влада у Бечу и њен представник у Паризу стално су наглашавали да је Београдска тврђава угрожена од устаника и представљали одлуку Светоандрејске скупштине о обарању кнеза Александра као устанак против сизерене силе.¹⁰⁸ Француска је, међутим, остала непоколебљива у свом ставу. Она је поручила и турском министру спољних послова Фуад-паши да не може пристати на његов захтев „да султановој влади буде признато право да у случају потребе без претходног споразума сила потписница Париског уговора ради одбране београдске тврђаве затражи помоћ страних трупа“.¹⁰⁹

У Цариграду су представници Француске, Русије и Велике Британије успели да приволе Порту да прихвати њихове савете и одустане од сазивања нових избора у Србији. Томе је допринело и учтиво писмо које је кнез Милош упутио Фуад-паши почетком јануара у коме је он, изражавајући оданост сизерену, изјавио да упркос упорним позивима његових сународника, неће отпутовати за Београд све док не добије султаново одобрење.¹¹⁰ Порта је дуго размишљала како да изврши смену на српском престолу. Она није хтела да одузме Александру звање које му је својевремено признала, већ је тражила пут којим би та смена могла бити спроведена на законит начин. Турска влада није хтела да призна Милоша Обреновића док не реши судбину Александра Карађорђевића.

¹⁰⁶ F. Charles-Roux, *нав. дело*, 222.

¹⁰⁷ Љ. Алексић, *нав. дело*, 35.

¹⁰⁸ В. Поповић, *нав. дело*, 110.

¹⁰⁹ АСАНУ, И XXVIII, No 7, Валеvски Лалману, Париз, 4. фебруара 1859.

¹¹⁰ Исто, No 4, Лалман Валеvском, Пера, 12. јануара 1859.

Захтевајући да претходно кнежевски престо буде упражњен, Порта је настојала да изнуди од Александра оставку. После великих убеђивања овај је то коначно урадио. Тако је Порта успела да свргнуће једног и његову замену другим кнезом учини легалним. За Порту, Александар није побегао из земље, како су тврдили посланици Светоандрејске скупштине, него се са престола добровољно повукао, онако како је желела турска влада.¹¹¹

Отправник послова гроф Лалман је подржавао одлуку Порте да у циљу избегавања могућих заплета што пре пошаље Милошу берат којим ће бити потврђен за кнеза. У том документу, међутим, није ниједном речју поменуто право наслеђа престола. Уочивши добро да би то, за Србе врло осетљиво питање, могло да доведе до расправе између Кнежевине и Порте, чиме би можда било одложено признање новог владара и продужен мандат привременој влади, Лалман је сугерисао званичном Паризу да одобри ову „мудру одлуку“ Турске. Лалман је, као и Бернар Дезесар, изражавао жаљење што никакву корист од смене Александра Карађорђевића није имала „национална партија“ на челу с Гарашанином, али је у исто време признавао да би његов избор за кнеза због агитације и сплеткарења Русије било јако тешко издејствовати.¹¹²

Суочена с отпором западних сила и Русије и одлуком Порте да призна за кнеза Милоша Обреновића, Аустрија је одустала од војне интервенције у Србији. Изјавивши да више не постоји разлог за интервенцију, јер су Срби престали са непријатељским демонстрацијама против Београдске тврђаве, влада у Бечу је повукла наређење које је издала генералу Коронинију и земунским трупама.¹¹³

По доласку у Београд у фебруару 1859. године, кнез Милош је о преузимању власти обавестио Наполеона и захвалио му се на благонаклоности коју показује према српском народу. Кнез је изразио надања да ће цар и убудуће наставити да гаји таква осећања а Срби ће својим држањем доказати да то и заслужују.¹¹⁴ Француска је одмах признала Милоша Обреновића за новог владара Кнежевине и била једна од првих сила која је ступила у фактичке односе са новом српском

¹¹¹ Б. Поповић, *нав. дело*, 291.

¹¹² АСАНУ, И XXVIII, No 6, Лалман Валевском, Пера, 19. јануара 1859.

¹¹³ Љ. Алексић, *нав. дело*, 35; Ј. Ристић, *нав. дело*, I, 289. Васиљ Поповић тврди да Аустрија није формално повукла наређење издато својој војсци, онако како су то тражиле западне силе, а у циљу стриктног поштовања одредби Париског уговора (В. Поповић, *нав. дело*, 111).

¹¹⁴ АМАЕ, *Turquie-Belgrade* 11, No 56, кнез Милош Наполеону III, Београд, 5. фебруара 1859.

владом.¹¹⁵ У исто време, званични Париз је осудио кнежево разрачунавање с представницима Александровог режима и изразио жаљење што се они протерују из земље, наглашавајући да су неки од њих учинили услуге Србији. Царска влада је сматрала да такво опхођење није у интересу ни породице Обреновића ни будућности Кнежевине и дала налог Бернару Дезесару да скрене на то пажњу кнезу Милошу. Валевски је ипак, имајући у виду ставове и склоности конзула, упозорио Бернара Дезесара да мишљење Француске изнесе на врло одмерен начин, „избегавајући све што би могло изгледати као њено мешање у унутрашња питања Србије, чију независност управе јој је стало да поштује у сагласности с уговорима, за чије одржање гарантује“.¹¹⁶

Делујући у сарадњи с Русијом по питањима Османског царства, а супротно интересима Аустрије, Француска је 1858. године подржала смену династија у Кнежевини и повратак на власт Милоша Обреновића. Она се енергично успротивила оружаном интервенцији Хабзбуршке монархије у корист кнеза Александра Карађорђевића и стала у заштиту права зајамчених Србима од стране Порте. Поверење цара и владе у Тиљеријама посебно је уживао млади кнез Михаило Обреновић. У променама у Србији Француска је видела прилику за увећање сопственог утицаја на Балкану, нарочито у односу на Аустрију, чији је уплив у овим крајевима порастао после пораза Русије у Кримском рату.

¹¹⁵ АСАНУ, И XXVII, Валевски кнезу Милошу, Париз, 7. марта 1859.

¹¹⁶ Исто, No 3, Валевски Бернару Дезесару, Париз, 7. марта 1859.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

- Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AMAE), Paris – La Courneuve. Les fonds: Correspondance politique des consuls (1826–1896): le sous-fond Turquie–Belgrade; Personnel-Dossiers individuels de carrière, première série, 1816–XIXe siècle.
- Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка – Исписи Гргура Јакшића из Архива француског министарства спољних послова. [Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка – Исписи Гргура Јакшића из Архива француског министарства спољних послова]
- Архив Србије (АС), Фонд Поклони и откупи (ПО) [Архив Србије (АС), Фонд Поклони и откупи (ПО)]

Извори – Primary Sources

- Thouvenel L., *Trois années de la Question d'Orient (1856–1859) d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris 1897.
- Грујић Ј., *Записи Јеврема Грујића*, I–III, књ. прва, (*Пред Светоандрејску скупштину*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 7, Београд 1922; књ. друга, (*Светоандрејска скупштина*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 8, Београд 1923; књ. трећа, (*Друга влада Обреновића и турски ратови*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 9, Београд 1923. [Грујић Ј., *Записи Јеврема Грујића*, књ. прва, (*Пред Светоандрејску скупштину*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 7, Београд 1922; књ. друга, (*Светоандрејска скупштина*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 8, Београд 1923; књ. трећа, (*Друга влада Обреновића и турски ратови*), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. 9, Београд 1923]
- Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I–II, (књ. прва, *од 29 марта 1848 до 31 децембра 1858 године*), (књ. друга, *од 4 јан. 1859 до 29 марта 1874*), средно Ст. Ловчевић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. XXII, Београд 1931. [*Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу*, I–II, (књ. прва, *од 29 марта 1848 до 31 децембра 1858 године*), (књ. друга, *од 4 јан. 1859 до 29 марта 1874*), средно Ст. Ловчевић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књ. XXII, Београд 1931]
- Ристић Ј., *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, I–III, Београд 1887–1901. [Ристић Ј., *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, књ. I–III, Београд 1887–1901]
- Светоандрејска скупштина*, прир. А. Раденић, Споменик САНУ, Одељење друштвених наука CXIII, *Нова серија* 15 (1964). [*Светоандрејска скупштина*, прир. А. Раденић, Споменик САНУ, *Одељење друштвених наука* CXIII, *Нова серија* 15 (1964)]
- Стратимировић Ђ., *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића: издао их са четири посебна додатка и једном хронолошком таблицом син његов Ђорђе Ђ. Стратимировић: са два лика*, Беч 1913. [Stratimirović Ђ., *Uspomene generala Đorđa*

Stratimirovića: izdao ih sa četiri posebna dodatka i jednom hronološkom tablicom sin njegov Dorđe Đ. Stratimirović: sa dva lika, Beč 1913]

Литература – Secondary Works

- Allain J. C., P. Guillen, Soutou G. H., Theis L., Vaïsse M., *Histoire de la diplomatie française, II, De 1815 à nos jours*, Paris 2005.
- Charles-Roux F., *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris 1913.
- Dictionnaire du Second Empire*, sous la direction de Jean Tulard, Paris 1995.
- Goriaiñow S., *Les étapes de l'alliance franco-russe (1853–1861)*, Revue de Paris, t. 1 (1912) 1–28; 529–543, 755–776.
- Алексић Љ., *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1957. [Aleksić Lj., *Stav Francuske prema Srbiji za vreme druge vlade kneza Miloša i Mihaila (1858–1868)*, Beograd 1957]
- Антић Ч., *Велика Британија, Србија и Кримски рат 1853–1856. Неутралност као независност*, Београд 2004. [Antić Č., *Velika Britanija, Srbija i Krimski rat 1853–1856. Neutralnost kao nezavisnost*, Beograd 2004]
- Борђевић Ж., *Илија Гарашанин и пад уставобранитељског режима*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, Београд 1991, 181–185. [Đorđević Ž., *Ilija Garašanin i pad ustavobraniteljskog režima*, Ilija Garašanin (1812–1874). Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 9. i 10. decembra 1987. povodom 175. godišnjice rođenja, Beograd 1991, 181–185]
- Јакшић Г., Вучковић В., *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд 1963. [Jakšić G., Vučković V., *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Prvi balkanski savez*, Beograd 1963]
- Јовичић М., *Илија Гарашанин и Светоандрејска скупштина*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, Београд 1991, 89–100. [Jovićić M., *Ilija Garašanin i Svetoandrejska skupština*, Ilija Garašanin (1812–1874). Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 9. i 10. decembra 1987. povodom 175. godišnjice rođenja, Beograd 1991, 89–100]
- Јовановић С., *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990. [Jovanović S., *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838–1858)*, Beograd 1990]
- Леовац Д., *Србија и Русија за време друге владе кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015. [Leovac D., *Srbija i Rusija za vreme druge vlade kneza Mihaila (1860–1868)*, Beograd 2015]
- Љушић Р., *Историја српске државности*, књ. II, *Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, Нови Сад 2001. [Ljušić R., *Istorija srpske državnost*, knj. II, *Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države*, Novi Sad 2001]
- Поповић Б., *Дипломатска историја Србије*, Београд 2010. [Popović B., *Diplomatska istorija Srbije*, Beograd 2010]
- Поповић В., *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд–Земун 1925. [Popović, V., *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*, Beograd–Zemun 1925]
- Ристић Љ. П., *Велика Британија и Србија (1856–1862)*, Београд 2008. [Ristić Lj. P., *Velika Britanija i Srbija (1856–1862)*, Beograd 2008]
- Стојић Б., *Француска и балкански ратови (1912–1913)*, Београд 2017. [Stojić B., *Francuska i balkanski ratovi (1912–1913)*, Beograd 2017]

- Страњаковић Д., *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005. [Stranjaković D., *Ilija Garašanin*, Крагујевац 2005]
- Тарле Ј. В., *Историја новог века*, II, Београд 1949. [Tarle J. V., *Istorija novog veka*, II, Београд 1949]

Uroš Tatić

**FRANCE AND THE RETURN OF THE OBRENOVIĆ DYNASTY IN
1859**

Summary

The article deals with the activity of French diplomacy in the Principality of Serbia at the time of crucial events which led to the deposition of dynasties at the St Andrew Assembly at the end of 1858. The topic of the return of the Obrenović Dynasty accounts for a significant part of historical literature, but the relations between Serbia and France at the time of this important event have not been made clear enough from the viewpoint of relations between France, Russia and Austria, which is the goal of this work. In writing this paper, we relied on many unpublished sources of French origin. In 1858, France supported the shift of the ruling dynasties in Serbia, as well as the return to the throne of Miloš Obrenović, in cooperation with Russia about the issues of the Ottoman Empire, opposite to the Austrian interests. France energetically opposed the armed intervention of the Habsburg Monarchy in favor of Prince Aleksandar Karađorđević and defended the privileges of the Serbs guaranteed by the Porte. Mihailo Obrenović was especially trusted by the Emperor and the Government in Paris. France saw the chance to enlarge its influence in the Balkans using the changes in Serbia, especially towards Austria, whose influence increased after the defeat of Russia in the Crimean War.

Keywords: Ilija Garašanin, Bernard Des Essards, Edouard Thouvenel, Prince Aleksandar Karađorđević, Obrenović Dynasty, St Andrew Assembly, France, Serbia.

Чланак примљен: 05. 03. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 12. 07. 2019.